

Zakonodavstvo Katoličke Crkve o napuštenim crkvama**

IVICA IVANKOVIĆ RADAK*

• <https://doi.org/10.31823/d.32.3.3> •

UDK: 348.41:726 • Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 27. travnja 2023. • Prihvaćeno: 14. listopada 2024.

Sažetak: Rad donosi pregled odredbi Zakonika kanonskoga prava (kann. 1205–1222, 1235–1239) i drugih dokumenata Svete stolice koji se odnose na napuštene i polusrušene crkve. Zadaća je zakonodavni okvir Katoličke Crkve primijeniti na crkve koje su napuštene na području Subotičke, Zrenjaninske i Srijemske biskupije u Vojvodini, u Republici Srbiji. Riječ je o naseljima u kojima zbog poratnih zbivanja više nema vjernika katolika, a danas se u njima nalaze crkve koje se desetljećima ne koriste.

U prvom dijelu rada donose se osnovne odredbe o karakteru »svetoga mjesta«, dok se u drugom dijelu iznosi kako se taj karakter može izgubiti. Konačno, u trećem se dijelu temeljna kanonska normativa nastoji primijeniti na konkretnu situaciju napuštenih crkvi u spomenutim biskupijama te ponuditi rješenje za konačno postupanje, a sve radi očuvanja spomena na postojanje Katoličke Crkve.

Ključne riječi: sveta mjesta; crkve; kapele; oltari; gubitak svetosti mjesta; dolična upotreba; otuđenje i rušenje crkvi.

Uvod

U svom uvodnom pozdravu na međunarodnom simpoziju *Bog više ne stanuje ovdje? Napuštanje bogoslužnih mjesta i cjelovito upravljanje crkvenom kulturnom baštinom*, održanom u Rimu 2018. godine, koji je raspravljao o napuštenim sakralnim građevinama, papa Franjo jest poručio: »Crkvena

* Dr. sc. Ivica Ivanković Radak, Filozofsko-teološki Institut Družbe Isusove, Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Hrvatska; Međubiskupijski sud prvoga stupnja u Novom Sadu, Futoška ulica 9, 21 000 Novi Sad, Srbija, ivicaradak@gmail.com

** Predavanje je održano na simpoziju pod naslovom *Napuštene crkve, što s njima?* u Zrenjaninu 12. 5. 2022. godine.

kulturna dobra svjedoci su vjere one zajednice koja ih je stvarala stoljećima i time su ona, na svoj način, sredstva evangelizacije, koja se nadovezuju na redovita sredstva naviještanja, propovijedanja i kateheze. Međutim ta njihova izvorna rječitost može biti sačuvana čak i kada se više ne koriste u redovitom životu Božjega naroda, osobito pomoću pravilnoga muzejskoga postava, koji ih ne smatra samo dokumentima povijesti umjetnosti, nego im ponovno daje gotovo novi život tako da mogu nastaviti ispunjavati crkveno poslanje.«¹

Nadovezujući se na tu poruku, cilj je ovoga rada prikazati odredbe zakonodavstva Katoličke Crkve o napuštenim crkvama kao svetim mjestima. Pri tome načelne odredbe crkvenoga zakonodavstva treba primijeniti na konkretnu situaciju napuštenih sakralnih građevina koje se ne koriste već više od pola stoljeća na području Autonomne pokrajine Vojvodine u Republici Srbiji, odnosno na području Subotičke, Zrenjaninske i Srijemske biskupije. Zbog povijesnih okolnosti proizišlih iz II. svjetskoga rata mnoge crkve nalaze se u mjestima koja su nekada brojila mnoštvo katoličkih vjernika, a danas više ne postoje kao katoličke zajednice.

Polazišna točka jest *Zakonik kanonskog prava*, zajedno s ostalim dokumentima pojedinih tijela Svete stolice. Govor o crkvama, kapelama i drugim bogoštovnim mjestima nalazi se u IV. knjizi *Zakonika kanonskog prava*, koja nosi naslov *Posvećiteljska služba crkve*². Sadržaj IV. knjige odgovara naslovu, pa je tako razrađena i njezina struktura. Nakon sakramenata i ostalih bogoštovnih činova u I. i II. dijelu IV. knjige, u posljednjem, III. dijelu, I. naslov nosi naziv *Sveta mjesta* (usp. ZKP, kann. 1205–1243) te govori o crkvama, kapelama, svetištima, oltarima i grobljima.³ Od svih navedenih odredbi, predmet ovoga rada ponajprije su crkve, a s time su povezane i odredbe o kapelama i oltarima, i to pod specifičnim vidom, nije riječ o crkvama u nastajanju, podizanju ili izgradnji, nego o crkvama u prestanku njihove upotrebe, odnosno, još izravnije, pod vidom oronulih, zaraslih i polusrušenih svetih mjesta koja propadaju i nalaze se pred rušenjem, odnosno više ih nije moguće obnoviti.

¹ FRANJO, *Messaggio del Santo Padre Francesco ai partecipanti al convegno »Dio non abita più qui? Dismissione di luoghi di culto e gestione integrata dei beni culturali ecclesiastici«*, 29. studenoga 2018. Dostupno na: https://www.vatican.va/content/francesco/it/messages/pont-messages/2018/documents/papa-francesco_20181129_messaggio-convegno-beniculturali.html (27. 4. 2022.).

² Usp. *Codex Iuris Canonici*, auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, u: *Acta Apostolicae Sedis* 75(1983.)2, 1–317.; Hrvatsko izdanje: *Zakonik kanonskoga prava*, proglašen vlašću Ivana Pavla II., s izvorima, Zagreb, 1996. (= ZKP).

³ Za sustavni prikaz temeljne materije i pojmova određenih u *Zakoniku kanonskog prava* važnih za ovaj rad usp. L. CHIAPPETTA, *Il Codice di diritto canonico. Commento giuridico-pastorale*, II, F. CATTOZZELLA, A. CATTI, C. IZZI, L. SABBARESE (ur.), Bologna, 2011.³, 482–499., 510–514.; br. 4389–4433, 4497–4507.

1. Pojam »sveta mjesta«

Među temeljnim pojmovima nameće se pojam »sveto mjesto«. Pojam svetoga mjesta, prema kan. 1205⁴ *Zakonika kanonskoga prava*, podrazumijeva dvostruki konstitutivni element. Prvi je trajno određenje mjesta za neku izravnu vjersku svrhu, bogoštovlje ili pokop, a drugi bitan element jest posveta ili blagoslov svetoga mjesta što ga propisuju bogoslužne knjige. Za konstitutivni karakter svetoga mjesta potrebna su oba elementa, jedan ne pretpostavlja drugi. Nije dovoljan samo prvi element, nego je prijeko potreban i drugi element posvete ili blagoslova koji daje vjerskom određenju vjerodostojnu, službenu i pravno-bogoštovnu vrijednost. Bez posvete ili blagoslova neko mjesto, premda se u njemu trajno slave crkveni obredi, ne bi steklo karakter svetosti. Posveta zahtijeva svečaniji obred koji čini određenje trajnijim i neopozivim, obvezatna je za katedralne i župne crkve (usp. kan. 1217, § 2) i za nepomične oltare (usp. kan. 1237, § 1), dok se blagoslov obavlja jednostavnijim obredom.⁵ Neko posvećeno ili blagoslovljeno mjesto više nije svjetovno ili profano mjesto (usp. kan. 1210), nego sveto. Dosljedno tomu, u njemu je dopušteno samo ono što služi obavljanju i promicanju bogoštovlja, pobožnosti i vjere, a zabranjuje se sve što nije u skladu sa svetošću mjesta, dok ordinarij može za pojedinačni slučaj dopustiti i druge upotrebe koje ipak nisu protivne svetosti mjesta.⁶

Zakonik među sveta mjesta ubraja: crkve, kapele i privatne kapelice, svetišta, oltare i groblja (usp. kann. 1214–1243). Imajući pred sobom upravo iznesene zajedničke odredbe o svetim mjestima, kao i temeljnu nakanu ovoga rada, promišljanje treba usmjeriti primarno na crkve, a samo djelomično na kapele i oltare.

1.1. CRKVE I KAPELE KAO SAKRALNE GRAĐEVINE

Definiciju pojma crkve (*ecclesia*), ne u teološkom smislu, nego pod vidom sakralnoga objekta, pronalazimo u kan. 1214: »Nazivom crkva označuje se posvećena zgrada određena za bogoštovlje u koju vjernici imaju pravo pristupa osobito da bi javno obavljali bogoštovlje.« Pojmom kapela (*oratorium*) (usp. kan. 1223) označuje se mjesto koje je ordinarijevim dopuštanjem određeno za bogoštovlje. U odnosu na pojam crkve, kapela se razlikuje po tome što je ustanovljena na dobrobit neke zajednice ili skupine vjernika koji se tu okupljaju, a uz pristanak mjerodavnoga poglavara ondje mogu dolaziti i drugi vjernici. Nadalje, privatnom se kapelicom označuje mjesto koje je dopuštanjem mjesnoga ordinarija određeno za bogoštovlje na dobrobit jedne ili više fizičkih osoba (usp. kan. 1226). Kapela se razlikuje od crkve

⁴ Kan. 1205: »Sveta su mjesta ona koja se posvetom ili blagoslovom što ih propisuju bogoslužne knjige određuju za bogoštovlje ili pokop vjernika.«

⁵ Usp. L. CHIAPPETTA, *Il Codice di diritto canonico. Commento giuridico-pastorale*, 482., br. 4390.

⁶ Usp. *isto*, 484., br. 4396.

i zbog drugoga razloga. Crkva je sveto mjesto, jer treba biti posvećena ili barem blagoslovljena propisanim obredom (usp. kan. 1217). Kapela je, naprotiv, sveto mjesto samo ako je blagoslovljena (usp. kan. 1229).⁷

Konačno, promatrajući crkvu, kapelu i privatnu kapelicu, zaključujemo da im je zajednički element namjena za bogoštovlje, a ono po čemu je svaka od njih različita i što čini njezinu vlastitost, odnosi se na vjernike koji imaju pravo pristupa i koji se tamo okupljaju. Ako to pravo pripada svim vjernicima bez razlike, govori se o crkvi; ako pripada nekoj određenoj zajednici ili nekoj određenoj skupini vjernika, tada se govori o kapeli; a o privatnoj kapelici riječ je ako se u njoj okupljaju pojedinci ili nekolicina određenih fizičkih osoba.⁸

Među stvarima i predmetima koji čine sastavni dio neke crkve ili kapele treba spomenuti ambon za navješćivanje Božje Riječi, ispovjedaonice, orgulje, zvona, slike, kipove, križni put, krstionicu u župnoj crkvi itd. Međutim bitan je element oltar na kojem se slavi presveta euharistija i koji je središte prema kojemu sve teži. Oltar (*altare*) (usp. kan. 1235) je sveti stol (*mensa*) na kojem se slavi euharistijska žrtva. Oltar može biti nepomičan, ako je napravljen tako da je pričvršćen za pod te se zbog toga ne može pomicati, te pomičan, ako se može prenositi. Prikladno je da u svakoj crkvi bude nepomičan oltar, dok u drugim mjestima određenima za sveta slavlja oltar može biti nepomičan ili pomičan. Nepomični oltari trebaju se posvetiti, a pomični oltari trebaju se posvetiti ili blagosloviti po obredima propisanim u bogoslužnim knjigama (usp. kan. 1237, § 1).⁹

Oltar je stol Kristove žrtve i prema njemu, zbog njegova svetoga karaktera i dostojanstva, treba imati vjersko poštovanje. To zahtijeva, među ostalim, da i nepomičan i pomičan oltar služe samo za bogoštovlje, uz isključenje svake svjetovne upotrebe (usp. kan. 1239, § 1) koja se razlikuje od bogoštovlja makar u sebi bila dopuštena i dolična.¹⁰

1.2. DOKUMENTI SVETE STOLICE I DRŽAVNO ZAKONODAVSTVO

Osim *Zakonika kanonskoga prava* temeljne su polazišne točke za čuvanje i zaštitu crkvene sakralne baštine i određeni dokumenti Svete stolice koji mogu poslužiti kao okvir za napuštene crkve, od kojih se izdvajaju sljedeća dva:

⁷ Usp. *isto*, 495. i 497., br. 4424 i 4430.

U smislu kan. 1223 kapele jesu: sjemenišne kapele, kapele zavoda vjerskih zajednica, bolnica, u sirotištima, na brodovima, u vojarnama itd. Davanje dopuštenja za osnutak kapele pripada ordinariju, a kada se izda dopuštenje, kapela se više ne može svesti na svjetovnu upotrebu bez odobrenja istoga ordinarija (kan. 1224, §§ 1–2).

⁸ Usp. *isto*, 487–488., br. 4405.

⁹ Usp. *isto*, 510–511., br. 4497–4499.

¹⁰ Usp. *isto*, 513., br. 4505.

1) Kongregacija za kler, *Smjernice za promjenu župa te zatvaranje i otuđenje (prodaju) crkvi*, od 30. ožujka 2013. godine.¹¹ Dokument je plod tridesetogodišnjega djelovanja i prakse tadašnjih dvaju postojećih dikasterija. Ponajprije riječ je o Kongregaciji za kler, pod čijom je mjerodavnošću tematika uređenja župa. Drugi dikasterij jest Apostolska signatura kojoj se upućuju utoci na odluke dijecezanskih biskupa ako se pri preustroju pojedinih župa, pa tako i kod svođenja crkve na doličnu svjetovnu upotrebu, pojave nezadovoljstva.¹² Spomenute *Smjernice* govore o zatvaranju crkvi i njihovu svođenju na doličnu svjetovnu upotrebu, u kontekstu promjena statusa pojedinih župa, tj. u slučaju ukidanja, mijenjanja ili zatvaranja župa, pa time i župnih crkvi koje više nisu u upotrebi. Potrebno je razlikovati tri postupka¹³: promjenu župa; svođenje crkve na doličnu svjetovnu upotrebu i/ili trajno zatvaranje crkve; otuđenje posvećenih građevina.

2) Papinsko vijeće za kulturu, *Zatvaranje crkvi i njihova ponovna crkvena upotreba – smjernice*,¹⁴ objavljene krajem 2018. godine. Kako proizlazi iz samoga naziva, ri-

¹¹ CONGREGAZIONE PER IL CLERO, *Linee guida per la modifica di parrocchie e la chiusura e l'alienazione di chiese*, 30. travnja 2013., u: *Enchiridion Vaticanum*, br. 29/562a–562ii.

Dokument Kongregacije za kler sastoji se od dvaju dijelova: prvi dio sadrži pismo prefekta Kongregacije za kler *Linee guida per la modifica di parrocchie e la chiusura e l'alienazione di chiese*, a u drugom dijelu navedene su smjernice za postupanje *Linee guida procedurali per la modifica di parrocchie, la chiusura o la riduzione di chiese ad uso profano non indecoroso e l'alienazione delle stesse*.

U reformi Rimske kurije, koju je papa Franjo proveo objavljivanjem apostolske konstitucije *Praedicate Evangelium* o Rimskoj kuriji i njezinu sluzenju Crkvi i svijetu, Kongregacija za kler zadržala je svoje područje mjerodavnosti, ali je promijenjen njezin naziv koji sada glasi Dikasterij za kler. Apostolska konstitucija objavljena je 19. ožujka 2022., a stupila je na snagu 5. lipnja 2022.

¹² Usp. G. P. MONTINI, *La riduzione ad uso profano di una chiesa. Alcune applicazioni*, u: *Quaderni di diritto ecclesiale* 29(2016.)1, 40.

¹³ CONGREGAZIONE PER IL CLERO, *Linee guida per la modifica di parrocchie e la chiusura e l'alienazione di chiese*, br. 29/562b.

¹⁴ PONTIFICIO CONSIGLIO DELLA CULTURA, *La dismissione e il riuso ecclesiale di chiese. Linee guida*, 17. prosinca 2018. Dostupno na: <http://www.cultura.va/content/cultura/it/pub/documenti/decommissioning.html> (27. 4. 2022.).

Smjernice Papinskoga vijeća za kulturu nastale su kao zaključak međunarodnoga simpozija održanoga u Rimu 29. – 30. studenoga 2018. na Papinskom sveučilištu Gregoriana u povodu Europske godine kulturne baštine 2018., u organizaciji Papinskoga vijeća za kulturu (Odjela za crkvena kulturna dobra), Talijanske biskupske konferencije (Nacionalnoga ureda za crkvena kulturna dobra i sakralne građevine) i Papinskoga sveučilišta Gregoriana (Fakulteta za povijest i crkvena kulturna dobra – Odjela za crkvena kulturna dobra), pod nazivom *Bog više ne stanuje ovdje? Napuštanje bogoslužnih mjesta i cjelovito upravljanje crkvenom kulturnom baštinom*.

Spomenutom reformom Rimske kurije došlo je do preustroja i spajanja pojedinih tijela, pa je tako i Papinsko vijeće za kulturu ujedinjeno s Kongregacijom za odgoj obrazovanje u jedno tijelo koje sada nosi naziv Dikasterij za kulturu i obrazovanje.

ječ je o smjernicama za postupanje koje treba primijeniti na konkretne situacije, a nikako nije o dokumentu normativnoga karaktera koji donosi propisane odredbe za postupanje.

Osim crkvenih odredbi, potrebno je imati na umu i dokumente koji su na razini Republike Srbije posvećeni zaštiti kulturne baštine, a u kojima su crkve prevladavajući elementi. Znanstvena i stručna zajednica uvijek je priznavala pravo i dužnost Crkve da štiti povijesno-umjetničko nasljeđe namijenjeno bogoslužju i vjeri. Svođenje crkve na svjetovnu upotrebu stoga uvijek zahtijeva složenu koordinaciju s građanskim zakonodavstvom, posebice s obzirom na odredbe o zaštiti kulturne baštine.¹⁵ Ako je riječ o posebno važnoj crkvi koja ima status kulturnoga dobra, nadležno tijelo jest zavod za zaštitu spomenika kulture.¹⁶

2. Gubitak oznake »sveta mjesta«

Govoreći o crkvi kao sakralnoj građevini, različiti su konteksti zbog kojih dolazi do gubitka izvornoga smisla postojanja jedne takve građevine, pa konačno i do svođenja crkve na svjetovnu upotrebu. Kada se govori o takvim crkvama koje više nisu za upotrebu vjernika, važne su sljedeće odredbe *Zakonika kanonskoga prava*: kann. 1212 (gubitak posvete ili blagoslova za sveta mjesta općenito), 1222 (svođenje neke crkve na svjetovnu upotrebu, odnosno gubitak posvete ili blagoslova za crkvu kao sakralni objekt) i kan. 1238 (gubitak posvete ili blagoslova oltara).

Zajednička odredba koja se tiče svakoga svetoga mjesta općenito, odnosno situacije kada sveta mjesta mogu izgubiti posvetu ili blagoslov, sadržana je u kan. 1212¹⁷ koji propisuje gubitak svetoga karaktera pretpostavljajući sljedeća tri slučaja:

¹⁵ Temeljni zakon za pokretna i nepokretna kulturna dobra te općenito za kulturnu baštinu u Republici Srbiji jest *Zakon o kulturnom nasleđu* (»Službeni glasnik«, br. 129/21) koji uvažava direktive i propise Europske unije (usp. čl. 136. koji donosi dokumente Europske unije vezane za područje kulturne baštine, a bit će u primjeni danom pristupanja Republike Srbije Europskoj uniji). Tim zakonom prestao je važiti *Zakon o kulturnim dobrima* iz 1994. (osim u pojedinim dijelovima prema čl. 137.). *Zakon o kulturnom nasleđu* donesen je 23. prosinca 2021., stupio je na snagu 5. siječnja 2022., a primjenjuje se istekom godinu dana od dana stupanja na snagu, odnosno od 5. siječnja 2023. (osim odredaba iz čl. 114–129. koje će se primjenjivati danom pristupanja Republike Srbije Europskoj uniji, kako to određuje čl. 136.).

¹⁶ U Republici Srbiji postoji 13 zavoda za zaštitu spomenika kulture, a za područje AP Vojvodine, na kojem se nalazi najveći dio napuštenih sakralnih objekata, mjerodavni su Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture Novi Sad, Zavod za zaštitu spomenika kulture Grada Novog Sada, Međuopćinski zavod za zaštitu spomenika kulture Subotica, Zavod za zaštitu spomenika kulture Zrenjanin, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Pančevu, Zavod za zaštitu spomenika kulture Srijemska Mitrovica.

¹⁷ Kan. 1212: »Sveta mjesta izgube posvetu ili blagoslov ako se velikim dijelom sruše ili se trajno svedu na svjetovnu upotrebu odlukom mjerodavnog ordinarija ili stvarno.«

- ako se velikim dijelom sruše
- ako se trajno svedu na svjetovnu upotrebu odlukom mjerodavnoga ordinarija
- ako se trajno svođenje na svjetovnu upotrebu dogodi stvarno, bez obzira na uzrok, premda on bio i nezakonit, kao npr. ako sveto mjesto oduzme građanski autoritet.¹⁸

U istom smislu gubitak se posvete ili blagoslova oltara (kan. 1238, §§ 1–2) događa zbog istih razloga koji su predviđeni u kan. 1212, koji govori općenito o gubitku posvete ili blagoslova nekoga svetoga mjesta: ako se velikim dijelom sruše, ako se trajno svedu na svjetovnu upotrebu odlukom mjerodavnoga ordinarija ili ako se to stvarno dogodi. Dalje se međutim precizno određuje da svođenjem crkve ili drugoga svetoga mjesta na svjetovnu upotrebu ni pomični ni nepomični oltari ne gube ni posvetu ni blagoslov. Očito je da se u tom slučaju oltar treba prenijeti na neko drugo mjesto.¹⁹

2.1. SVOĐENJE CRKVE NA DOLIČNU UPOTREBU

Nadovezujući se na kan. 1212, koji govori o gubitku posvete ili blagoslova nekoga svetoga mjesta općenito, kan. 1222²⁰ promatra svođenje neke crkve kao svetoga mjesta na svjetovnu upotrebu koje se može dogoditi u dvama slučajevima.

Prvi slučaj (usp. kan. 1222, § 1) propisuje postupanje ako je crkva dovedena u tako loše stanje da više ne može biti prikladna ni na koji način za bogoštovlje, a s druge strane nema sredstava za njezin popravak. Zbog takve situacije dijecezanski biskup može je svesti vlastitom odlukom (usp. kan. 1212) na doličnu upotrebu. Tom odlukom crkva gubi posvetu ili blagoslov, a time i sveti karakter. Ona se može otuđiti, dati u najam ili se može upotrebljavati u druge svrhe, samo ako nisu nedolične.

Dijecezanski biskup treba procijeniti jesu li ispunjeni preduvjeti za takvo postupanje. Takvu odluku može donijeti dijecezanski biskup, kao jedina mjerodavna crkvena vlast, a nikako bilo koja civilna ili društvena instancija. Odluka biskupa kojom se neka crkva svodi na doličnu upotrebu, čime građevina gubi karakter svetosti, u svojoj naravi mijenja identitet sakralne građevine, te se ona više ne može promatra-

¹⁸ Usp. L. CHIAPPETTA, *Il Codice di diritto canonico. Commento giuridico-pastorale*, 486., br. 4398.

¹⁹ Usp. *isto*, 513., br. 4505.

²⁰ Kan. 1222: »§ 1. Ako se neka crkva ne može nikako upotrebljavati za bogoštovlje, a nema mogućnosti za njezinu obnovu, dijecezanski je biskup može svesti na doličnu svjetovnu upotrebu. § 2. Kad drugi važni razlozi preporučuju da se neka crkva više ne upotrebljava za bogoštovlje, dijecezanski je biskup može, pošto se posavjetuje s prezbiterialnim vijećem, svesti na doličnu svjetovnu upotrebu, s pristankom onih koji si zakonito prisvajaju pravo na nju, i samo ako dobro duša ne trpi zbog toga nikakvu štetu.«

ti kao mjesto za bogoslužje, nego se promatra kao svaka druga nekretnina, zgrada, objekt.²¹

Promatrajući s jedne strane sveta mjesta općenito i s druge strane crkvu kao samo jedno od svetih mjesta, potrebno je razlučiti: prvo, gubitak posvete liturgijskoga je karaktera; drugo, svođenje na svjetovnu upotrebu pravnoga je karaktera. Gubitak liturgijskoga karaktera uvijek je posljedica svođenja na svjetovnu upotrebu, dok je drugo po sebi neovisno o prvome. Gubitak posvete ne uključuje i svođenje na svjetovnu upotrebu, dok obratno, svođenje na svjetovnu upotrebu sa sobom nosi i gubitak posvete.²² Drugim riječima, treba imati na umu da je crkva sakralni objekt namijenjen bogoslužju i, posljedično, kada bogoslužna svrha prestane, posvećena zgrada više se ne može nazivati crkvom.

Drugi slučaj (usp. kan. 1222, § 2) polazi od činjenice da i drugi važni, odnosno teški razlozi mogu savjetovati zatvaranje neke crkve. U tom slučaju dijecezanski biskup, da bi mogao odlučiti o svođenju neke crkve na doličnu svjetovnu upotrebu, prethodno se treba savjetovati s prezbiterkim vijećem, a osim toga treba dobiti pristanak onih koji zakonito prisvajaju prava na određenu crkvu i na koncu može donijeti odluku o svođenju crkve na doličnu svjetovnu upotrebu samo ako dobro duša ne trpi zbog toga nikakvu štetu.²³

Ostavljajući po strani slučaj predviđen u kan. 1222, § 1, kad se crkva nalazi u takvom stanju da se više nikako ne može upotrebljavati za bogoštovlje, a nema mogućnosti ni za njezinu obnovu, pa dijecezanski biskup može svesti crkvu na doličnu svjetovnu upotrebu bez ikakvih dodatnih preduvjeta, u § 2 istoga kanona riječ je o slučaju kada neki drugi razlozi mogu preporučiti svođenje crkve na doličnu svjetovnu upotrebu, pa se crkva zatvara i ne upotrebljava više u bogoslužne svrhe, pri čemu je s građevinske točke gledišta još uvijek u dobrom stanju. Najviše rasprave proizlazi iz definiranja koji su to drugi važni razlozi²⁴ da bi došlo do konačnoga svođenja crkve na doličnu svjetovnu upotrebu. Pri tome dijecezanski biskup treba ispuniti sve navedene korake. Ponajprije treba identificirati koji su to glavni razlozi za svođenje crkve na svjetovnu upotrebu, odnosno, drugim riječima, za zatvaranje crkve. Nadalje treba o tome čuti mišljenje prezbiterškoga vijeća, koje nema obvezujući, nego ima savjetodavni karakter, a isto tako treba

²¹ Usp. F. GRAZIAN, Riduzione di una chiesa ad uso profano: atti canonici e civilistici, u: *Quaderni di diritto ecclesiale* 29(2016.)1, 20.

²² Usp. G. P. MONTINI, La riduzione ad uso profano di una chiesa. Alcune applicazioni, 47.

²³ Usp. L. CHIAPPETTA, *Il Codice di diritto canonico. Commento giuridico-pastorale*, 494., br. 4420.

²⁴ Usp. D. DIMODUGNO, Il riuso degli edifici di culto: profili problematici tra diritto canonico, civile e amministrativo, u: *Stato, Chiese e pluralismo confessionale* 23(2017.), 3–4. Dostupno na: file:///C:/Users/Owner/Downloads/stefano_bolelli-Dimodugno.M_Il_riuso.pdf (23. 9. 2023.).

dobiti pristanak onih koji zakonito prisvajaju pravo na određenu crkvu, pri čemu dobivanje pristanka ima veću težinu nego prethodno savjetovanje s prezbiter-skim vijećem koje nema obvezujući karakter. Osim toga treba biti osigurano da dobro duša ne trpi nikakvu štetu, jednako kao i da daljnja prenamjena, odnosno konačna svrha crkve ne bude nedoličnoga karaktera. Konačno, ako su ispunjene sve prethodne pretpostavke, dijecezanski biskup donosi dekret o svođenju crkve na doličnu svjetovnu upotrebu.²⁵

Potrebno je dakle ispuniti svaki korak zasebno. Što se tiče preduvjeta da dobro duša ne smije trpjeti nikakvu štetu zbog svođenja crkve na svjetovnu upotrebu, treba ga shvatiti vrlo ozbiljno.²⁶ Samo taj preduvjet nije dovoljan kako bi se crkva svela na svjetovnu upotrebu, nego, štoviše, ako su i ispunjeni svi drugi preduvjeti, pa i ako postoji važan razlog, a zbog svega bi toga dobro duša trpjelo štetu, crkva se ne može svesti na svjetovnu upotrebu. Drugim riječima, dobro duša jest ograničenje, premda postojali važni razlozi, odnosno dobro duša veći je kriterij u odnosu na bilo kakve druge važne razloge.²⁷

Biskup je mjerodavan za donošenje odluke kojom se neka crkva svodi na doličnu svjetovnu upotrebu. Odluka koja sadrži sve pojedinosti toga čina treba biti donesena napismeno. Sljedeći se razlozi u praksi ne smatraju važnima za donošenje jedne takve odluke²⁸: izrada plana biskupije kojim bi se smanjio broj crkvi koje se koriste u bogoslužne svrhe; crkva se više ne smatra nužnom; župa je bila ukinuta; smanjio se broj vjernika župljana; zatvaranje crkve ne škodi dobrom duša; želja za promicanjem jedinstva među župama; određeni mogući uzroci u budućnosti koji se još nisu ostvarili.

Temeljno je načelo da crkva kao posvećena građevina, dokle god je moguće, treba sačuvati svoju osnovnu namjenu. Imajući na umu da *Zakonik* (usp. kan. 1238, § 2) propisuje kako svođenjem crkve ili drugoga svetoga mjesta na svjetovnu upotrebu ni nepomični ni pomični oltari ni u kom slučaju i ni zbog kojega razloga ne gube posvetu ili blagoslov, javljaju se određena pitanja i problemi.²⁹

²⁵ Usp. G. P. MONTINI, *La riduzione ad uso profano di una chiesa. Alcune applicazioni*, 38.

²⁶ Usp. D. DIMODUGNO, *Il riuso degli edifici di culto: profili problematici tra diritto canonico, civile e amministrativo*, 7.

²⁷ Usp. G. P. MONTINI, *La riduzione ad uso profano di una chiesa. Alcune applicazioni*, 55.

²⁸ Usp. CONGREGAZIONE PER IL CLERO, *Linee guida per la modifica di parrocchie e la chiusura e l'alienazione di chiese*, br. 29/562y.

²⁹ Usp. CONGREGAZIONE PER IL CLERO, *Linee guida per la modifica di parrocchie e la chiusura e l'alienazione di chiese*, br. EV 59/562t; C. AZZIMONTI, *Garanzie per l'utilizzo non indecoroso di chiese dismesse*, u: *Quaderni di Diritto Ecclesiale* 29(2016.)1, 59–69.

2.2. OTUĐENJE CRKVE KAO SAKRALNE GRAĐEVINE

Sljedeći korak koji se može učiniti nakon što se neka crkva svede na doličnu svjetovnu upotrebu, odnosno kad crkva više nema sakralni status namijenjen bogoslužju, nego, uvjetno rečeno, status obične zgrade kao nekretnine, jest njezino otuđenje.

Ako se crkva želi otuđiti, odnosno prodati³⁰, treba se voditi odredbama o otuđenju crkvene imovine.³¹ *Zakonik* u kan. 1291 donosi odredbu kojom se želi zaštititi zakonita imovina crkvenih javnih pravnih osoba određujući da se za valjanost otuđenja traži dopuštenje autoriteta koji je prema pravnoj odredbi mjerodavan. Osim toga obveza dopuštenja, koje se u pravilu daje napismeno, pretpostavlja da je riječ o nekom crkvenom dobru u strogom smislu, to jest da to dobro pripada nekoj javnoj pravnoj osobi (usp. kan. 1257, § 1), da to dobro tvori osnovnu imovinu javne pravne osobe i, konačno, da vrijednost dobara koja se otuđuju prelazi pravom određenu svotu.³² Iz toga proizlazi da prigodom otuđenja nekoga crkvenoga objekta treba voditi računa o njegovoj vrijednosti, koja se utvrđuje na temelju stručne procjene. Određivanje iznosa iznad kojega se zahtijeva dopuštenje mjerodavnoga autoriteta povjerava se biskupskoj konferenciji (usp. kan. 1292), odnosno određivanje tzv. *najmanjega, srednjega i najvećega iznosa*³³. Ako se nalazimo u okviru najmanjega iznosa, nije određeno da dijecezanski biskup treba pribaviti bilo kakvo dopuštenje³⁴. Ako je vrijednost imovine koja se želi otuđiti u okviru srednjega iznosa, mjerodavni autoritet za davanje dopuštenja jest dijecezanski biskup, ali uz pristanak biskupijskoga ekonomskoga vijeća i zbora savjetnika, dok se dopuštenje Svete stolice, kao i druge radnje što ih predviđa način postupanja za srednji iznos, zahtijeva za vrijednosti iznad okvira srednjega iznosa. Dopuštenje Svete stolice zahtijeva se i

³⁰ Usp. CONGREGAZIONE PER IL CLERO, *Linee guida per la modifica di parrocchie e la chiusura e l'alienazione di chiese*, br. 562bb–562ii.

³¹ *Zakonik kanonskog prava* u V. knjizi naslovljenoj *Vremenita crkvena dobra* u III. naslovu donosi odredbe *Ugovori i napose otuđenje*, u kojima se za otuđenje, odnosno prodaju crkvene imovine, odnosno vremenitih dobara koja se nalaze u vlasništvu neke javne pravne crkvene osobe, među koje se svakako ubrajaju biskupije i župe, trebaju slijediti kann. 1291–1298.

³² Usp. L. CHIAPPETTA, *Il Codice di diritto canonico. Commento giuridico-pastorale*, 590–591., br. 4709–4710.

³³ Međunarodna biskupska konferencija sv. Ćirila i Metodija na XXVI. redovitom plenarnom zasjedanju održanom u Subotici od 5. do 7. travnja 2011. godine, u skladu s odredbama *Zakonika kanonskog prava*, kan. 1292, § 1, donijela je odluku da najviši iznos vrijednosti dobara predloženih za otuđenje bude 1.000.000,00 (jedan milijun) eura.

³⁴ Dijecezanski biskup onaj je koji određuje činove upravljanja veće važnosti i činove izvanrednoga upravljanja za biskupijska materijalna dobra te za svoje područje treba donijeti dekret o izvanrednom upravljanju kojim se uređuje proces donošenja odluka glede važnijih ekonomskih pitanja (usp. kan. 1277).

kada je riječ o otuđenju stvari darovanih Crkvi zavjetom ili umjetnički ili povijesno dragocjenim stvarima, o otuđenju znamenitih moći i likova koje narod u nekoj crkvi časti s velikim poštovanjem (kan. 1190, §§ 2–3).³⁵

U slučaju kada se crkva otuđuje, postoje različite situacije koje se prema redu prihvatljivosti mogu prikazati na sljedeći način³⁶: otuđenje crkve tako da i dalje zadržava namjenu bogoslužnoga mjesta katoličkoga karaktera; otuđenje crkve čija će daljnja namjena biti za druge zadaće katoličkoga apostolata ili službe; otuđenje crkve čija će daljnja namjena biti svjetovnoga karaktera, ali uvijek u doličnu svrhu; konačno, rušenje građevine i povrat zemljišta.

Postoje određena specifična pitanja kada jest, a kada nije potrebno svesti crkvu na doličnu svjetovnu upotrebu prije otuđenja. Ako se crkva kao sakralna građevina otuđuje tako da i dalje zadrži bogoslužni karakter nekoj drugoj Crkvi *sui iuris* u zajedništvu s Katoličkom Crkvom, nije potrebno da ju dijecezanski biskup svede na doličnu svjetovnu upotrebu prije otuđenja. U svakom drugom slučaju prije otuđenja crkva treba biti svedena na doličnu svjetovnu upotrebu zasebnom odlukom biskupa.³⁷ To se podrazumijeva ako se crkva prodaje Istočnim pravoslavnim Crkvama ili drugim crkvenim zajednicama koje nisu u punom zajedništvu s Katoličkom Crkvom. Naime pojam »bogoštovlje«³⁸, na koji se poziva kan. 1222, ne proširuje se na bogoslužne činove koji nisu sastavni dio liturgijskih odredbi Katoličke Crkve.³⁹

³⁵ Usp. CONGREGAZIONE PER IL CLERO, Linee guida per la modifica di parrocchie e la chiusura e l'alienazione di chiese, br. 29/562ii; PONTIFICIO CONSIGLIO DELLA CULTURA, La dismissione e il riuso ecclesiale di chiese. Linee guida, brr. 12–13.

Promjenom VI. knjige *Zakonika kanonskog prava* pod naslovom *De sanctionibus poenalibus in Ecclesia – Kaznene mjere u Crkvi* od 23. svibnja 2021., koja je stupila na snagu 8. prosinca 2021., predviđene su konkretne kaznene mjere u kan. 1376: »§ 1. Kaznama o kojima se govori u kan. 1336, §§ 2–4 neka se kazne, ne dirajući u obvezu nadoknade štete: 1° tko crkvena dobra uništava ili priječi da se ubiru njihovi plodovi; 2° tko bez propisanog savjetovanja, pristanka ili dopuštenja ili bez drugog zahtjeva nametnutog pravom za valjanost ili za dopuštenost otuđi crkvena dobra, ili na njima vrši čine upravljanja. § 2. Pravednom kaznom neka se kazni, ne isključujući oduzimanje službe, tako da ostaje netaknuta obveza nadoknade: 1° tko počini kažnjivo djelo o kojemu se govori u § 1, br. 2, iz svoje teške krivnje; 2° tko drukčije bude pronađen teško nemarnim u upravljanju crkvenim dobrima.«

Prije promjene to kazneno djelo bilo je vrlo kratko definirano u kan. 1377: »Tko otuđi crkvena dobra bez propisanog dopuštenja neka se kazni pravednom kaznom.«

³⁶ Usp. CONGREGAZIONE PER IL CLERO, Linee guida per la modifica di parrocchie e la chiusura e l'alienazione di chiese, br. 29/562ee.

³⁷ Usp. *isto*, br. 29/562 dd.

³⁸ Kan. 834, § 2: »Bogoštovlje je takvo onda kad ga u ime Crkve iskazuju zakonito ovlaštene osobe i činima koje je dobrila crkvena vlast.«

³⁹ Usp. G. P. MONTINI, La riduzione ad uso profano di una chiesa. Alcune applicazioni, 41–43.

U bilo kojem slučaju crkva kao građevina ne smije biti otuđena tako da njezina daljnja svrha i korištenje budu protivni crkvenom dostojanstvu. Kupoprodajnim ugovorom unaprijed treba biti spriječena upotreba crkvenoga prostora za namjene koje su nespojive s dostojanstvom nekadašnjega sakralnoga prostora, a jednako tako i protivne osjećaju vjernika. Prije otuđenja sav crkveni posvećeni inventar (relikvije, sakralni inventar, vitraji, zvona, ispovjedaonice, oltari, amboni...) treba biti uklonjen i premješten u druge crkve ili na drugi način pod crkvenu zaštitu, u određene prostore za prikladno čuvanje. Oltari, s obzirom na to da ne mogu nikada biti svedeni na svjetovnu upotrebu, ako su nepomični, trebaju biti uništeni.⁴⁰ To znači da cjelokupni crkveni inventar ne može biti predmetom otuđenja, a prije otuđenja crkve ili svođenja na svjetovnu upotrebu treba napraviti popis.⁴¹ Ovdje se svakako javlja jedan realni problem koji ipak nije moguće riješiti, a riječ je o tome da otuđenjem neke crkve koja je svedena na svjetovnu upotrebu nije moguće spriječiti njezino kasnije korištenje u nedolične svrhe. Ako se crkva otuđi drugoj crkvenoj pravnoj osobi, tada je dakako moguće nadgledati namjenu i korištenje nekadašnjim crkvenim objektom. Ako se crkva otuđi nekoj drugoj privatnoj ili pravnoj osobi, eventualno je još moguće u prvom kupoprodajnom ili darovnom ugovoru regulirati daljnju namjenu crkvenoga prostora, ali svakom kasnijom preprodajom više nije moguće osigurati korištenje nekadašnjim sakralnim prostorom isključivo u dolične svrhe.⁴²

2.3. RUŠENJE SAKRALNE GRAĐEVINE

Situacija koja je možda najbliža primarnoj temi ovoga rada jesu crkve koje se već više desetljeća, čak i više od pola stoljeća, ne upotrebljavaju za bogoštovlje. O takvim stanjima sakralnih objekata najmanje se govori, a možda najviše odgovaraju realnoj situaciji. Glavni razlog jest nestanak katolika u naseljima u kojima se crkve nalaze, prouzročen protjerivanjem vjernika nakon II. svjetskoga rata ili nakon ratnih zbivanja 90-ih godina 20. stoljeća. Većina takvih crkvi, odnosno sakralnih građevina, nedvojbeno se nalazi u više ili manje neupotrebljivom stanju, nema mogućnosti za njihovu obnovu, a dobrim dijelom već su oronule ili čak i polusrušene. U svakom slučaju mogu predstavljati opasnost po život ljudi koji se nalaze u blizini takvih objekata.

Pokušavajući sažeti sve do sada rečeno, može se općenito zaključiti da nijedan crkveni dokument ne govori izravno i opširno o tome kako postupati s napušte-

⁴⁰ Usp. CONGREGAZIONE PER IL CLERO, Linee guida per la modifica di parrocchie e la chiusura e l'alienazione di chiese, br. 29/562 ff, gg, hh.

⁴¹ Usp. PONTIFICIO CONSIGLIO DELLA CULTURA, La dismissione e il riuso ecclesiale di chiese. Linee guida, br. 31–32.

⁴² Usp. C. AZZIMONTI, Garanzie per l'utilizzo non indecoroso di chiese dismesse, 60–67.

nim, oronulim i polusrušenim crkvama ili, još konkretnije, je li ih moguće srušiti do temelja?! Odgovor je tim teže pronaći ako se ima na umu povijesni kontekst i konkretna situacija na području Subotičke, Zrenjaninske i Srijemske biskupije, a jednim dijelom i Beogradske nadbiskupije, u kojima se postavlja pitanje napuštenih crkvi. Sve to može biti razumljivo jer je riječ o vrlo osjetljivom pitanju za koje se nastoji pronaći okviran način djelovanja. No iz aktualnih normi mogu se iščitati samo određene točke, koje uza sve postojeće smjernice eventualno mogu pružiti određeni zaključak koji će se moći uzeti u obzir barem kao jedno od mogućih rješenja za daljnju i konačnu raspravu.

Zajedničke odredbe o svetim mjestima govore o prestanku svetoga karaktera, odnosno o gubitku posvete ili blagoslova nekoga svetoga mjesta općenito, u vrlo konkretnom slučaju »ako se velikim dijelom sruše« (usp. kan. 1212⁴³). Nastavljajući dalje, za neku crkvu kao sakralni objekt još se pobliže određuje da crkva može biti svedena na doličnu svjetovnu upotrebu ako se ne može upotrebljavati za bogoštovlje, a nema mogućnosti za njezinu obnovu (usp. kan. 1222, § 1). Problem crkvi o kojima je riječ u ovome radu nedvojbeno ulazi i u jedan i u drugi kriterij.

*Smjernice za promjenu župa, za zatvaranje i otuđenje (prodaju) crkvi Kongregacije za kler, u slučaju kad se crkva otuđuje, također navode mogućnost rušenja crkve, ali više u kontekstu kako bi površina dobivena njezinim rušenjem bila prodana ili iskorištena za gradnju drugih sadržaja katoličkoga apostolata.*⁴⁴ U tom slučaju, ako bi se neka crkva srušila, više se ne bi postavljalo pitanje njezine kasnije dolične ili nedolične upotrebe jer rušenjem crkve stvarno prestaje njezino postojanje, odnosno više ne postoji prostor koji se koristio u bogoslužne svrhe.⁴⁵

Konačno, o rušenju crkvi nalazimo vrlo malo ili gotovo nikakve odredbe u postojećoj normativi. Ako je crkva svedena na svjetovnu upotrebu, odnosno više nema svojstvo svetosti kao bogoslužni prostor, poštujući sve preduvjete koji su postavljeni (usp. kan. 1222, § 2), s kanonske točke gledišta njezino rušenje ne predstavlja nikakav problem. Ako je crkva oštećena u mjeri da je nepopravljiva (usp. kan. 1222, § 1), prestaje i obveza o njezinoj kasnijoj doličnoj upotrebi i, drugim riječima, također ništa ne priječi da bude srušena.

Unatoč svemu potrebno je izbjeći sablazan koja bi mogla nastati rušenjem crkvi, a treba imati i obzira da se ne bi povrijedio osjećaj vjernika, no sve je to više stvar raz-

⁴³ Kan. 1212: »Sveta mjesta izgube posvetu ili blagoslov ako se velikim dijelom sruše ili se trajno svedu na svjetovnu upotrebu odlukom mjerodavnog ordinarija ili stvarno.«

⁴⁴ Usp. CONGREGAZIONE PER IL CLERO, Linee guida per la modifica di parrocchie e la chiusura e l'alienazione di chiese, br. 29/562ee.

⁴⁵ Usp. G. P. MONTINI, La riduzione ad uso profano di una chiesa. Alcune applicazioni, 41–42.

boritosti, odnosno više moralna nego pravna obveza.⁴⁶ Crkveni inventar uvijek je potrebno sačuvati i skladištiti ga na sigurnom mjestu. Svakako treba imati na umu i pitanje oltara, koji ima posebno dostojanstvo u svakoj crkvi. S obzirom na to da oltari nikada ne mogu biti svedeni na svjetovnu upotrebu, u slučaju da ne mogu biti uklonjeni, trebaju se uništiti.⁴⁷

Ako crkve o kojima se raspravlja u ovome radu nazovemo neupotrebljivima, i to iz više razloga, jer su u vrlo lošem ili čak polusrušenom stanju, nema materijalnih sredstava za njihovu obnovu, ne koriste se već više desetljeća, ne postoji zajednica vjernika u mjestima u kojima se nalaze, prvi zaključak do kojega možemo doći, u strogom smislu, iz isključivo kanonsko-pravne perspektive, jest da je dijecezanski biskup u potpunosti slobodan donijeti odluku o njihovu konačnom cilju, pa i o rušenju, bez ispunjavanja bilo kakvih dodatnih preduvjeta.

3. Primjena kanonskih odredbi na situaciju u Subotičkoj, Zrenjaninskoj i Srijemskoj biskupiji

U nastojanju da se ponudi barem nekakav model postupanja radi dugoročnoga rješavanja problema napuštenih crkvi koji bi poslužio kao temelj za daljnju raspravu s eventualno još nekim drugim modelima kako bi se došlo do konačnoga prijedloga, svakako treba imati na umu specifičnosti aktualnoga društvenoga, a i povijesnoga konteksta na područjima Subotičke, Zrenjaninske i Srijemske biskupije. Dodatno treba imati obzira prema osjetljivosti toga pitanja, što podrazumijeva važnost očuvanja povijesnih tragova o postojanju Katoličke Crkve u određenim naseljima i spomena na mnoštvo vjernika katolika koji su u tim mjestima živjeli.

3.1. PRIKAZ STVARNOGA STANJA

Potrebno je krenuti barem od konkretnih podataka koji su poznati. Analizirajući situaciju na terenu, dolazi se do okvirnoga podatka da na području Subotičke biskupije postoji otprilike 14 crkvi koje više nisu u upotrebi ili se vrlo rijetko koriste⁴⁸;

⁴⁶ Usp. F. GRAZIAN, Riduzione di una chiesa ad uso profano: atti canonici e civilistici, 28.

⁴⁷ Usp. CONGREGAZIONE PERIL CLERO, Linee guida per la modifica di parrocchie e la chiusura e l'alienazione di chiese, br. 29/562 hh.

Iako kann. 1212 i 1238 djeluju kontradiktorno jer kan. 1238, § 1 predviđa mogućnost da oltar izgubi posvetu ili blagoslov (u slučajevima nabrojanim u kan. 1212), kan. 1238, § 2 navodi da »svođenjem crkve ili drugoga svetog mjesta na svjetovnu upotrebu ne gube posvetu ni blagoslov ni nepomični ni pomični oltari«, Smjernice Kongregacije za kler na istome mjestu jasno navode da »oltari, s obzirom da ne mogu nikada biti svedeni na svjetovnu uporabu, ako su nepomični, trebaju biti uništeni«.

⁴⁸ Futog – Futak – Opidium; Čelarevo – Dunacséb – Tscheb; Gajdobra – Szépliget – Schönau; Obrovac – Boróc – Oberndorf; Mladenovo – Dunabökény – Lovranacz; Tovariševo – Bácsstóváros

Zrenjaninska biskupija ima otprilike sedam takvih objekata⁴⁹, a po nekoliko ih se nalazi u Srijemskoj biskupiji⁵⁰ i Beogradskoj nadbiskupiji⁵¹. Broj crkvenih objekata koji traže trajno rješenje može se zaokružiti na približno 25.⁵² U svim navedenim slučajevima zajednice vjernika katolika gotovo su nestale, a za obnovu navedenih crkvenih objekata potrebna su značajna finansijska sredstva koja nijedna od biskupija nema niti ih je moguće pribaviti bilo kojim putem.⁵³

Najprije treba naglasiti da se ne nalaze sve crkve u jednako lošem stanju, stoga ih je potrebno kategorizirati. Postoje crkve koje su već polusrušene; postoje crkve koje su još u relativno dobrom statičkom stanju (zvonici su stabilni, krov još relativno dobro stoji) iako nemaju vrata, prozore; postoje crkve u kojima se još povremeno, jednom ili nekoliko puta godišnje, slavi sveta misa, ali svakako za neku ozbiljniju upotrebu zahtijevaju velika ulaganja. Nakon kategorizacije potrebno je pristupiti rješavanju prioriteta, odnosno onih na kojima je krov već napola urušen ili su ostali samo zidovi crkve. Prema tomu treba jasno istaknuti da se ne može pokrenuti obnova svih crkvi, jer to nije moguće ni realno, niti se mogu ukloniti ili srušiti sve crkve, jer nema potrebe za tim, niti se donosi odluka za sve crkve zajedno, nego je potrebno pristupiti individualno svakoj crkvi.

– Tovarisch; Bačko Novo Selo – Bácsújlak – Neudorf an der Donau; Deronje – Derye – Dornau; Karavukovo – Bácsordas – Wolfingen; Srpski Miletić – Militics – Berauersheim; Prigrevica – Bácsszentiván – Sonnhofen; Órszállás – Stanišić – Donauwachenheim; Kljajićevo – Kerény – Kernej; Kolut – Küllöd – Kolluth.

⁴⁹ Ečka – Écska – Alt Etschka und Deutch Etschka; Jaša Tomić – Módos – Deutsche Modosch; Srpska Crnja – Szerbcsernye – Deutsche Zerne; Međa – Párdány; Plandište – Zichyfalva – Zichydorf; Banatski Karlovac – Nagykárolyfalva – Karlsdorf; Glogonj – Galagonyás – Glogau.

⁵⁰ Novi Banovci; Kukujevci – Kúke; Putinci – Petőc.

⁵¹ Na području Beogradske nadbiskupije također se nalazi nekoliko napuštenih crkvi. One su jednim dijelom više plod migracijskih kretanja vjernika, doseljavanja i raseljavanja zbog industrije, trgovine nego posljedica ratnih zbivanja.

⁵² Popis napuštenih crkvi načinio je Csipak Csaba, svećenik Zrenjaninske biskupije. Riječ je o radnom popisu kako bi se dobila približna slika te ga je moguće proširivati. Nazivi naselja navedeni su na srpskom, mađarskom i njemačkom jeziku.

Osim ovdje navedenih crkvi, potrebno je znati da su u mnogim naseljima crkve do temelja srušene već nakon II. svjetskoga rata, a prostor na kojem su se nalazile crkve danas je u državnom vlasništvu ili su na istome mjestu sagrađene već neke druge zgrade. Drugim riječima, više ne postoji bilo kakav trag o postojanju katoličke crkve u takvim naseljima.

⁵³ Osim crkvi, treba skrenuti pozornost i na postojanje drugih objekata koji su se nalazili u blizini tih crkvi, među kojima su do danas eventualno još ostale župne kuće. Situacija je u tom slučaju mnogo jednostavnija jer župne kuće nemaju sakralnu i umjetničku vrijednost kao crkve, te ih se može otuđiti ili dati u najam ako za to postoje interes i mogućnosti.

Prije nego se pristupi donošenju konačnoga rješenja za pojedinu crkvu, potrebno je dokumentirati postojeće stanje te prikupiti što je više moguće povijesnih podataka o njoj. U tom koraku treba posebnu pozornost posvetiti crkvenom inventaru ako je još ostalo nešto što vrijedi sačuvati i evidentirati: oltarne slike, postaje križnoga puta, propovjedaonice, liturgijsko ruho i predmeti, amboni, vitraji, ispovjedaonice, eventualno orgulje i sl. Oltari, ako su pomični, a imaju određenu vrijednost ili su još eventualno upotrebljivi, također trebaju biti sačuvani i izmješteni, a ako su nepomični ili više nisu za upotrebu, trebaju biti uništeni. Isto vrijedi i za inventar župnih kuća, ako je još nešto ostalo.⁵⁴ Cjelokupna povijesna, umjetnička i sakralno-liturgijska građa treba biti stručno evidentirana i obrađena te kasnije objavljena u okviru monografije.⁵⁵

Može se pojaviti dvojba jesu li još sve te crkve sveta mjesta ili su već izgubile karakter svetosti. Vraćajući se na odredbe kan. 1212, prema kojemu sveto mjesto izgubi blagoslov ako se velikim dijelom sruši, odnosno na kan. 1222, § 1, prema kojemu dijecezanski biskup može svesti neku crkvu na doličnu svjetovnu upotrebu ako se ne može nikako upotrebljavati za bogoštovlje i nema mogućnosti za njezinu obnovu, može se zaključiti sljedeće: crkve koje su već polusrušene izgubile su same po sebi, zbog stanja u kojem se nalaze, karakter svetoga mjesta i za njih nije potrebna odluka dijecezanskoga biskupa kojom se crkva svodi na svjetovnu upotrebu; one crkve koje se još uvijek nalaze u upotrebljivom stanju, pa se čak ponekad i slavi sveta misa u njima, još uvijek imaju karakter svetoga mjesta, te je za njih potrebno da dijecezanski biskup donese odluku o svođenju crkve na svjetovnu upotrebu. No, kako bi se izbjegle bilo kakve nedoumice, a i zbog osjetljivosti i dostojanstva samoga prostora, dijecezanski biskup može i u jednom i u drugom slučaju donijeti odluku, za svaku crkvu posebno, da se svodi na svjetovnu upotrebu.

Dvije su stvari međutim potpuno sigurne. Ponajprije, nema potrebe raspravljati u bilo kojem slučaju o »doličnoj svjetovnoj upotrebi«, a to znači da se ni kasnije ne će javiti problem nedolične upotrebe ili prenamjene crkve u neprimjerene svrhe, jer svaka od tih crkvi je u tako lošem stanju da bi zahtijevala značajna ulaganja (obnova krova, zvonika, prozora, stolarije), a gotovo nijedna nema ni osnovnu infrastrukturu (napajanje električnom energijom, kanalizacija, voda i sl.). Također kan. 1222, § 2 predviđa situaciju kada drugi važni razlozi preporučuju da se neka

⁵⁴ Jedan je od primjera dobre prakse slučaj župne kuće i crkve Presvetog Srca Isusova u Apatinu (Sudbotačka biskupija), koja je pretvorena u Muzej podunavskih Nijemaca u kojem se skupljaju i obrađuju vrijedne stvari i inventar župnih kuća i crkvi iz okolnih naselja u kojima su živjeli Nijemci (<https://www.danubeswabianmuseum.com/>).

⁵⁵ Važnost groblja nije predmet ovoga rada, ali isto tako zaslužuje jednaku pozornost jer groblja su čuvari povijesti i imaju oznaku svetoga mjesta.

crkva više ne upotrebljava za bogoštovlje, pa je dijecezanski biskup može svesti na doličnu svjetovnu upotrebu nakon što se savjetuje s prezbiterkim vijećem, uz pristanak onih koji zakonito prisvajaju prava na tu crkvu i samo ako dobro duša ne trpi zbog toga nikakvu štetu. Crkve koje su predmet ovoga rada nikako se ne uklapaju u tu pretpostavku jer jednostavno više nisu za upotrebu, u vlasništvu su određene biskupije, tj. župe, pa dijecezanski biskup slobodno s njima može raspolagati i više ne postoji zajednica vjernika, pa ni dobro duša ne trpi nikakvu štetu. Međutim, imajući na umu da je riječ o osjetljivom pitanju, kako je već više puta bilo rečeno, razboritost nalaže da se dijecezanski biskup savjetuje i raspravi o daljnjem postupanju za svaku crkvu posebno.

Ako ipak dođe do otuđenja određene crkve, u tom slučaju potrebno je urediti kupoprodajne odnose u skladu s odredbama civilnoga zakonodavstva, prethodno ispunivši kanonsku proceduru koja je potrebna za otuđenje vremenitih crkvenih dobara. Vodeći računa o vrijednosti koja se utvrđuje na temelju stručne procjene, u slučaju da vrijednost prelazi najmanji iznos što ga je odredila biskupska konferencija, dijecezanski biskup za otuđenje treba imati pristanak biskupijskoga ekonomskoga vijeća i zbora savjetnika. Međutim nije realno da bi neka crkva imala toliku vrijednost kod otuđenja zbog svojega lošega stanja, odnosno zasigurno nijedna po svojoj vrijednosti ne bi prešla najveći iznos od milijun eura što ga je odobrila Međunarodna biskupska konferencija svetih Ćirila i Metoda.

Na kraju, kako je bilo razjašnjeno na početku da rješavanje pitanja napuštenih crkvi ne znači pristupiti svim crkvama odjednom na isti način, pa ako i dođe do rušenja, ne znači da će sve odjednom biti uklonjene. Isto tako može se voditi načelom da ako i dođe do uklanjanja ili rušenja pojedine crkve, površina, odnosno katastarska čestica ne će biti prodana, nego će i dalje ostati u vlasništvu Katoličke Crkve. Kako bi se dodatno očuvalo sjećanje na postojanje velikoga broja crkvi i vjernika katolika po mnogim naseljima, moguće je razmisliti da se u znak sjećanja jedna crkva na području svake biskupije obnovi i učini mjestom molitve i hodočašća.⁵⁶ Jednako tako kod svake crkve koja se više ne koristi ili bude srušena, može se podići križ na kojem će stajati kratki spomen-natpis.

3.2. KONZERVIRANJE OSTATAKA NAPUŠTENIH KATOLIČKIH CRKVI

Imajući na umu sve do sada rečeno, može se ponuditi jedan način rješavanja problema napuštenih i oronulih crkvi. Glavni cilj nije rušenje crkvi i nestanak bilo ka-

⁵⁶ Takav je slučaj s katoličkom crkvom u Žablju (Subotička biskupija). U mjestu više nema vjernika katolika, a prethodno su katolici bili mađarske nacionalnosti, te se sada crkva u cijelosti obnavlja uz podršku Vlade Republike Mađarske i Nacionalnoga savjeta mađarske nacionalne manjine u Republici Srbiji.

kvih znakova o postojanju katoličke crkve kao sakralne građevine, a povezano s tim i zajednice vjernika u određenom mjestu. Primarna je nakana dugoročno konzerviranje ostataka svake pojedine crkve i pokušaj pronalaženja trajnoga rješenja. To ujedno znači da se crkva, odnosno pripadajuća katarska površina ne bi prodavala, nego bi trajno ostala u vlasništvu Katoličke Crkve. Što se tiče vrijednosti crkve kao kulturnoga dobra na civilnom području, ako je i postojala neka prethodna zaštita mjerodavnoga zavoda za zaštitu spomenika kulture, današnje stanje crkvi zasigurno više ne zadovoljava bilo kakve kriterije da i dalje bude na popisu kulturnih dobara.

Način postupanja za konzerviranje ostataka napuštenih katoličkih crkvi može biti sljedeći:

- izrada kategorizacije napuštenih crkvi
 - crkve koje su napuštene, a iako su u lošem stanju i nema sredstava za njihovu obnovu, u njima se još povremeno obavlja bogoštovna djelatnost
 - crkve kojima su temeljni građevinski elementi stabilni te još određeno vrijeme mogu stajati iako se u njima više ne obavlja bogoštovna djelatnost; uz određena ulaganja moguće je usporediti njihovo propadanje
 - crkve koje su već polusrušene i više nisu ni za kakvu upotrebu, te odmah treba pristupiti konzerviranju.

Prijedlog daljnjih koraka odnosi se na treću i eventualno drugu kategoriju. Postupku konzerviranja pristupalo bi se individualno, detaljnom analizom svake crkve zasebno.

- Dijecezanski biskup donosi dekret kojim se crkva svodi na svjetovnu upotrebu, čime prestaje karakter »svetog mjesta« (usp. kan. 1222, § 1).
- Izrada projekta konzerviranja crkve, koji podrazumijeva očuvanje zidova crkve do određene visine, a što ne predstavlja opasnost po život ljudi (npr. u visini pola metra ili jednoga metra, u visini prozora).
- Savjetovanje s mjerodavnim zavodom za zaštitu spomenika kulture ako je crkva nekada bila na popisu kulturnih dobara, kao zaštićeni spomenik kulture.
- Dijecezanski biskup može se savjetovati sa zborom savjetnika i prezbiteriskim vijećem. Dijecezanski biskup to nije dužan učiniti jer nije riječ o slučaju prema kan. 1222, § 2, ali zbog razboritosti postupanja može zatražiti mišljenje koje nije obvezujuće.
- Dijecezanski biskup može se savjetovati s nacionalnim vijećima manjinskih zajednica čiji su pripadnici najvećim dijelom bili vjernici katolici u određenom naselju gdje se crkva nalazi (uglavnom se to odnosi na njemačko, hrvatsko i mađarsko nacionalno vijeće u Republici Srbiji). Dijecezanski biskup to nije dužan

učiniti jer nije riječ o tijelima koja zakonito prisvajaju pravo na određenu crkvu (usp. kan. 1222, § 2), ali zbog razboritosti postupanja može zatražiti mišljenje koje nije obvezujuće.

- Dokumentiranje postojećega stanja, popis crkvenoga inventara, stručna obrada i adekvatno skladištenje (oltarne slike, postaje križnoga puta, propovjedaonice, liturgijsko ruho i predmeti, amboni, vitraji, ispovjedaonice, eventualno orgulje i sl.). Isto vrijedi i za inventar župne kuće.
- Preseljenje oltara ako je nužno, odnosno njegovo uništavanje ako nije moguće drugo učiniti.
- Izvođenje radova uklanjanja zidova do visine utvrđene projektom i konzerviranja ostataka zidova.
- Obnova križa ispred crkve, ako postoji, ili izrada novoga. Postavljanje natpisa na križu s osnovnim podatcima o crkvi.

Zaključno razmišljanje

Svi dokumenti bilo crkvenoga bilo civilnoga zakonodavstva naglašavaju očuvanje kulturne baštine. Polazeći od temeljnoga pojma »sveto mjesto«, a crkva kao mjesto okupljanja zajednice vjernika u kojoj se slavi euharistija i obavljaju ostali bogoštovni činovi zauzima primarno mjesto među takvima, te imajući na umu specifične povijesne i aktualne društvene okolnosti na području Subotičke, Zrenjaninske i Srijemske biskupije, u ovom radu nastojalo se pronaći primjereno rješenje za napuštene i oronule crkve.

Crkvene kanonsko-pravne odredbe donose samo pojedine smjernice koje treba primijeniti na konkretnu situaciju uvažavajući sve moguće specifičnosti. Problematika od koje se polazilo u ovome radu nije zatvaranje crkvi, jer su već zatvorene i ne koriste se više desetljeća ili više od pola stoljeća; nije ni prodaja, jer su u tako lošem općem stanju da su neupotrebljive, a u slučaju da bi i postojala nakana da se upotrijebe za određene komercijalne svrhe, poput skladišta, industrijskih hala, potrebna su velika ulaganja. Temeljno je pitanje kako dugoročno riješiti materijalne ostatke pojedine crkve, koji su već napola srušeni ili su pred rušenjem, a da se u konačnom rješenju vodi računa o očuvanju katoličkoga identiteta, povijesne nazočnosti Katoličke Crkve i zajednice vjernika. Konačno, jedino je moguće zaključiti da se nigdje ne donosi prijedlog postupanja ili, još manje, konačno rješenje, odnosno konkretne upute koje bi bile primjenjive na slučaj napuštenih sakralnih građevina.

LEGISLAZIONE DELLA CHIESA CATTOLICA SULLE CHIESE ABBANDONATE

Ivica IVANKOVIĆ RADAK*

Riassunto: *L'articolo riporta disposizioni del Codice di Diritto Canonico (cann. 1205-1222, 1235-1239) e di altri documenti della Santa Sede riguardanti chiese abbandonate e semidistrutte. Lo scopo dell'articolo è applicare il quadro legislativo della Chiesa Cattolica alle chiese che sono state abbandonate nel territorio delle diocesi di Subotica, Zrenjanin e Srijem in Voivodina nella Repubblica di Serbia. Si tratta dei luoghi che, a seguito degli eventi del dopoguerra, sono rimasti senza fedeli cattolici, e oggi al loro interno sono presenti chiese dismesse da decenni.*

Nella prima parte del documento si adottano le disposizioni fondamentali sul carattere del »luogo sacro«, mentre nella seconda parte si afferma come lo stesso carattere possa perdersi. Infine, nella terza parte, le norme canoniche fondamentali sono applicate alla situazione concreta delle chiese abbandonate nelle menzionate diocesi e tirare fuori una proposta specifica per l'azione finale, con l'obiettivo di conservare la memoria dell'esistenza della Chiesa Cattolica.

Parole chiave: *i luoghi sacri; le chiese; gli oratori; gli altari; la perdita della sacralità; uso non sordido; l'alienazione e la demolizione delle chiese.*

* Ivica Ivanković Radak, Ph.D., Philosophical theological institute of the Society of Jesus in Zagreb, Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Croatia; Tribunale interdiocesano di prima istanza a Novi Sad, Fu-toška ulica 9, 21000 Novi Sad, Serbia, ivicaradak@gmail.com